

Ermeni İsyancıları Karşısında Bölge Ahalisi ve Diyarbakır Ahalisinin Tavrı

Muhittin Eliaçık*

Özet

93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus harbi Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanınca Ermeniler bu durumu fırsat bilerek Ayastefanos Antlaşması'na koydukları özel madde ile yaşadıkları vilayetlerde ıslahat ve Müslüman halka karşı korunma istemişlerdir. Bu durum, Ermenilerin dış güçlerin bağımsızlık vaatlerine kapılarak yasadışı faaliyetlere girmelerine ve yüzyıllarca birlikte huzur içinde yaşadıkları bölge halkı ile çatışmalarına zemin hazırlamıştır. Doğu'da Ermeni bağımsızlığı için Hınçak ve Taşnaksutyun adlı Ermeni örgütlerinin tertip ve kışkırtmalarıyla Diyarbakır ve Van'da Osmanlı yönetimine karşı çıkan ölüm ve maddi hasarlı ayaklanmalar bu durumun en önemli göstergeleridir. Bu konuda Diyarbakır'da çıkan olaylarda bölge ahalisi gösteri ve toplu dilekçe ile tepkisini göstermiş ve devlete bağlılığını 400 imzalı bir telgrafnâme ile ortaya koymuştur. Bu telgrafnâmede Ermenilerin dış güçlerden gördüğü yardım ve vaatler dile getirilerek asla gerçekleşmeyecek bu vaatlerin bölge halkına iftiralar atılarak sağlanmak istendiği, ıslahatlar yapılarak Ermenilere verilmek istenen altı vilayet ve bölge halkına yüklenen taassubî vahşet ve sergilenen tutumun da tamamen bir entrikadan ibaret olduğu belirtilmiştir. Diyarbakır ahalisinin hiçbir zaman dış güçlerin oyununa gelmeyeceğinin ifade edildiği bu telgrafnâmede, 1293 Osmanlı-Rus harbi sonrası

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile oluşturulan Ermeni imtiyaz ve vaatlerinin iç yüzü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, vukuat, Ermeniler, ıslahat, telgrafnâme.

Giriş

Osmanlı yönetiminde asırlarca sakin ve huzurlu bir hayat süren Ermeniler 1789 Fransız ihtilâlinin de etkisiyle giderek çeşitli kışkırtıcı vaatlere kapılıp birtakım yasadışı faaliyetlere girişmişlerdir. Osmanlı'nın ağır yenilgisiyle sonuçlanan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra ise Ermeniler kendileri için çok uygun bir ortamın oluştuğunu düşünerek yasadışı faaliyet ve saldırılarını zirveye çıkarmış ve Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Doğu'da bağımsız bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır. Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesinde geçen Ermenistan ifadesiyle de böyle bir bölgenin varlığı kabul ettirilmiş, üç ay sonra imzalanan geniş katılımlı Berlin Antlaşmasınının 61. maddesiyle de Ermenilerin istekleri daha ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. 61. maddeyle Osmanlı Devleti Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde gerekli ıslahat ve reformları yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt etmiştir. Ayastefanos antlaşmasıyla Ermeniler üzerinde Rus nüfuzunun artması, İngiltere'ye Basra Körfezi ve Hindistan yolu güvenliğinin tehlikeye gireceğini göstermiş ve İngiltere'nin diplomatik çabalarıyla 1878'de Berlin'de çok taraflı yeni bir antlaşma imzalanmış ve bu anlaşmanın akabinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury İstanbul büyükelçisi Layard'a gönderdiği talimatla Osmanlı Hükûmeti'nin doğuda reformlara başlaması gerektiğini bildirmiştir. İngiltere, Kıbrıs ve Mısır'ı elde ettikten sonra Anadolu'ya yönelip güdümünde kurulacak ulus devletlerle Rus istilasının önüne geçmek istemiş; Sivas, Erzurum, Van ve Kayseri'ye asker-konsoloslar atayarak Ermeni meselesine tam bulaşmıştır. Rusya ise,

(*) Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. meliacik63@yahoo.com

Doğu'da Ermenileri isyana kıskırtmış, Rusya kökenli Ermenilerce kurulan Hınçak-Taşnak örgütleri de birçok katliam yapmışlardır. 1885 yılında Ermeni Mıgırdıç Portakalyan tarafından Van'da Armenekan adlı bir parti kurulmuş ve "Kan dökmeyen hürriyet elde edilemez" sloganı ile bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasına girilip, Taşnak ve Hınçak komitelerine bu partiden transferler yapılmıştır. Ermeni bağımsızlığı için 1890'da kurulan Taşnaksutyun adlı komitenin tertibiyle 1894'te Diyarbakır Sason'da, 1895'te Van'da Osmanlı yönetimine karşı silahlı direniş ve ayaklanmalar olmuştur. Diyarbakır'daki vukuata Saray ve Bâb-ı Âli'ye 400 imza ile Diyarbakır ahalisi tarafından çekilen 21 Kânûn-ı Evvel 1311 (2 Ocak 1896) tarihli telgrafnâmede Ermeni ayaklanmasının içyüzü ve bu olayda Ermenilerin beslendikleri kaynaklar haber verilmiş ve dış güçlerce vermek istenen imtiyazlara tevessül edilmemesi net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu telgrafnâme, yöre halkının isyanlar ve dış güçlerin oyunları karşısında onurlu ve şuurlu tavrını gösteren önemli bir belgedir. Telgrafnâmenin giriş ve bitiş bölümünde şöyle denilmektedir: *Toprağının her zerresi ecdadımızın hamiyet kanlarıyla süslenmiş bu vatanımızı dört beş seneden beri ecnebî entrikalarına sabne eden Ermenilere karşı hükümetimize manevî bir mes'ûliyyet getirmemek fikriyle gösterdiğimiz tahammül düşmanlarımızı bile şaşkırtacak dereceye varmıştır. Bu havâlide bulunan İslâmlara dış düşmanların birçok iftirâda bulduklarını biliriz, fakat bu iftirâların mâhiyetini dosta düşmana gösterecek delillerimiz de vardır. Bizim taassubla her fenâliyi yapabildiğimizi i'lân eden Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye Kürdistan dağlarında hâlen onarılmış vaziyette duran birçok Ermeni manastırını örnek olarak gösterebiliriz. ...Bu havâli on dört asırdan beri İslâmların tasarrufunda olduğundan Ermenilerin idâresi muhâldir. Biz her türlü selâmeti dört asırdan beri birçok iyiliğine mazhar olduğumuz hilâfet-i İslâmiyyenin şefkat ve adâletinden bekler ve dış düşmanlar tarafından verilecek imtiyazların satır ve sayfalarını kanımızla bozacağımızı topluca ilan ederiz.*

Osmanlı'da Ermeni İsyancıları

Tarih boyunca en rahat dönemlerini Osmanlı'da yaşamış olan Ermeniler, gösterdikleri sadakat ve itaatkâr tavrıyla Millet-i Sadıka ünvanını almış ve devletin resmî ve özel işlerinde en tercih edilen kişiler olmuşlardır. Böyle olmakla beraber, özellikle 1293 Osmanlı-Rus harbi onlar için bir dönüm noktası olmuş ve yaklaşık yüz yıldır süregelen milliyetçilik ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle 93 harbinin akabinde müspet vasıfları kaybolup emperyalist güçlerin vaatlerine kapılmışlar ve bağımsız bir devlet kurma hayaliyle örgütlü eylemlere girişmişlerdir. Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'daki altı vilayette (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) Ermeniler lehine ıslahat yapmayı kabul edince Ermeni hareketleri şiddetlenmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin oluşumunda Ermeni kilisesi ve mensuplarının faaliyetleri önemli rol oynamış ve bunlardan Mıgırdıç Kırımıyan faaliyetleriyle öne çıkmıştır.¹ O, Ermeni milletinin isteklerini dile getirdiği Berlin Konferansından İstanbul'a eli boş dönünce öfkeli bir vaaz vererek Ermenileri silahlanmaya çağırarak, Ermeni milliyetçileri de bu çağrıya hemen kulak verip Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetlerini kurmuşlardır. İlk isyanı 20 Haziran 1890'da Erzurum'da çıkaran Ermeniler sırasıyla Musa Bey olayı, Kumkapı gösterisi, Merzifon, Kayseri ve Yozgat olayları, birinci Sasun isyanı, Babaali gösterisi, Zeytun isyanı, Van isyanı, Osmanlı Bankasına saldırı, ikinci Sasun isyanı, Sultan II. Abdülhamid'e suikast ile Osmanlı ülkesinde terör estirmişlerdir. 1895-1896 Antep ve Zeytun Ermeni isyanında Ermeniler Müslüman evlerinin ve bazı kiliselerin önüyle Amerikan koleji civarında topluca havaya silah sıkmışlar, 1896 Antep Ermeni isyanı öncesinde yaşanan karışıklıkta Allah'a küfür edip Müslümanlara; "Oldu Haysdan (Ermenistan) gitti Âl-i Osman, Mülk Osmanlı elinden çıktı, Ermeniler hükümet edecek, ulemânızın lâşesini kelplere yedire-

(1) Fikretin Yavuz, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan" *Akademik İncelemeler*, c.II/sy.1 (2007), s.259.

ceğiz” gibi hakaret ve tehdit dolu eylemler yapmışlardır.² Daha başka yerlerde de buna benzer şekilde Ermeni isyan ve taşkınlıkları olmuştur. Hınçak cemiyeti Kumkapı gösterisi ve Babiali baskını ile tanınmış, Taşnaksut-yun cemiyeti ise bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için 1894’de Diyarbakır’da, 1895’de Van’da gösteriler yapmış, başka bölgelerde de buna benzer eylemler düzenlemiştir. Ermeni olaylarının genellikle patrikhane veya Ermeni örgütlerince ortaya atılan asılsız iddialarla başladığı ve bu iddialarda zaptiyelerin halka işkence edip köy meydanında Ermeni kadınların ırzına geçtiği vb. haberlerin bulunduğu görülmektedir. Bu iddialarla Ermeniler infiale uğratılıp çeşitli olaylar çıkmıştır. Bu olayların zuhurunda asıl rolü ise Hınçak Komitesinin oynadığı ve çeşitli yerlerde olaylar tertiplelediği dikkati çekmektedir.

Diyarbakır Vukuatı

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da 1895-1896 yıllarında başta Diyarbakır ve Van olmak üzere misyonerlerin çeşitli vaat ve kışkırtmalarıyla Ermenilerin karıştığı ya da sebep olduğu birtakım olaylar çıkmıştır. Bu olayların 5-6 Ocak’ta kutlanan Dzununt (Ermeni Noeli, Doğuş Yortusu) gününe yakın günlerde meydana gelmesi dikkat çekicidir. Ermeniler lehine Doğu’da altı vilayette yapılmak istenen ıslahatlar ve Ermenilerin bu vaatlere kapılarak aşırı taleplerde bulunmaya başlamaları tüm bölgede olduğu gibi, Diyarbakır hakkında da önemli bir infiale yol açmış ve bu konudaki tepkiler 400 imzalı bir telgrafnâme ile Saray’a sunulup bağlılık yemini edilmiştir. Bu telgrafnâmede, Ermenilerce dile getirilen sızlanma ve suçlamalar asılsız bulunarak Ermenilerin yaşadığı rahatlık ve aslâ kötü bir durumda olmadıkları gerçeği dile getirilmiş, şikayetlerinin bir yalandan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Telgrafnâmeden anlaşıldığına göre Diyarbakır’da 5 Ocak 1896 tarihinde çıkan olaylarda dükkanlar kundaklanmıştır. Saray’a çekilen telgrafnâmenin başlığında 21 Kânûn-ı Evvel 1311 (2 Ocak 1896) tarihi

geçmekte olup Diyarbakır’da bu tarihten üç gün sonra yani 5-6 Ocak 1896’da Ermenilerin Noeli, yani Doğuş Yortusu yapılmıştır. Bu günü diğer Hıristiyan mezheplerden farklı olarak Vaftiz Yortusu ile birlikte 6 Ocak’ta kutlayan Ermeniler bu günde topluca kutlamalar yapmaktadırlar. Ayrıntıları kaynaklarda geçmeyen Diyarbakır vukuatında çeşitli sataşma ve saldırıların olduğu ve vukuatın bu günle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Osmanlı Arşiv belgelerinden çeşitli ipuçları elde etmek mümkündür. Bir arşiv belgesinde, bu olayın vuku bulunduğu tarihten dört gün önce 20 Kânûn-ı Evvel 1313/1 Ocak 1896’da “*Diyarbakır’da Müslümanlar ve Ermeniler arasında çıkan vukuatın bastırılarak asayişin temin edildiği ve vali muavinliği ile adliye müfettişliğine Hıristiyanların tayin edildiği.*” bildirilmektedir.³ Olaydan üç ay sonraya ait 27 Nisan 1896 tarihli bir belgede ise: “*Emniyetsizlik sebebiyle Ermenilerin dükkanlarını kapattığı haberi üzerine tabkikat yapılarak, bazı vukuatın görüldüğü, ancak alınan tedbirlerle dükkanların açıldığı hakkında Ankara, Diyarbakır, Adana, Mamuretülaziz, Van, Bitlis ve Erzurum’dan bilgi alındığı*” bildirilmektedir.⁴ Bu belgelerden anlaşıldığına göre, sözkonusu vukuatta Ermenilerle Müslümanlar arasında zaten soğuk olan ortam bu kutsal güne yakın günlerde bazı kışkırtmalardan dolayı iyice bozulmuş ve karşılıklı saldırı ve kundaklamalar olmuştur. Bu olayı hazırlayan sebepleri ve ortamı gören bölge ileri gelenleri 400 imzalı bir telgrafnâmeyi Saray’a arzetmişlerdir. Bu telgrafnâmede dış güçlerin bölge halkının Ermenilere kötü davrandığına dair iftiralar, altı vilayette Ermeniler lehine yapılmak istenilen ıslahat, bu vilayetlerin Ermenilerce yönetilmek istenilmesi karşısında bölge halkının düştüğü matem, bölgede çok az bir nüfusa sahip olan Ermenilerin bölgeye asla hakim olamayacakları vs. bildirilmiştir. Bu kısımlar şöyledir:

(2) Halil Özşavlı, *1895 Antep Ermeni Olayları*, JASSS, Volume 5, Issue 8, 2012, s. 964-964.

(3) BOA, Y.PRK.UM Dosya nr.34, Gömlek nr.33.

(4) BOA, DH.TMIK.M., Dosya nr.3, Gömlek nr.30.

Vatanımızı dört beş senedir yabancı entrikalarına sahne eden Ermenilere karşı hükümetimize bir mesuliyet getirmemek için gösterdiğimiz tahammül düşmanlarımızı bile şaşırtmıştır. Diyarbakır ve komşusu eyaletlerde milyonlarca Müslüman, devletin her türlü hareketine katılarak saf bir Müslümân ve Osmanlı olduklarını ispata çalışmışlardır. Bu bölgedeki İslâmlara dış düşmanlar birçok iftirada bulundular. Bizim taassupla her kötülüğü yaptığımızı duyuran Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye Kürdistan dağlarında bâlen mamur vaziyette duran Ermeni manastırlarını örnek gösterebiliriz. Bize yüklenen taassup vahşeti gerçekten olsaydı o mabetleri yerle bir etmemize Avrupa mı engel olurdu? Hangi kavim olursa olsun bağlı olduğumuz hükümetimizin koruması ve emniyeti altında itâatlice yaşadıkça saldırıdan korunmak İslâmiyetin kaidesidir. Aziz vatanımızın parçalarından olan altı vilâyetin ıslahat ve imtiyazla Ermenilere bırakılacağı anlaşılıyor. Bu altı vilâyetin Osmanlı ülkesinden bu şekilde ayırılması hepimizi üzüp evlerimizi yas yeri hâline getirdi. Ortada ıslahatı gerektirecek bir sebep olmayıp her türlü güzel ilerlemeyi de sadece hükümetimizden bekler ve bu ıslahatın bazı zararlı sözler sebebiyle isyân silâhına sarılan küçük bir kavmin fesâdının sonucu olmamasını dileriz. Bugün İslâmlardan daha iyi bir şekilde bayatlarını sürdüren Ermeniler öyle iddia edildiği gibi fakir ve acınacak kişiler olmayıp bu bölgede birçok sanâyi ve servete sahip oldukları açıkken fazladan birtakım imtiyazlar istemeye kalkışmaları mevcut duruma kanâ'at etmeyerek İslâm hukukuna aykırı birtakım fazla menfaatler elde etmeye çalışmaları, zararlı fikirlerini gösterir. Altı vilâyet için böyle acıklı bir gelecek hazırlanmakta olduğunu öğrendiğimiz günden beri hepimiz kederliyiz. Bu dakikada küçük büyük kadın erkek hepimiz işin âkibetini bekliyoruz. İftiralar bir yana bırakılırsa şimdiye kadar Ermenilere karşı adalet ve insafa aykırı hareketlere yönelmemiş olan ve kuvvet ve nüfusça onlara çok üstün olduğu resmî kayıtlarla sabit olan İslâmların haklarını imba ve azınlığa imtiyazlar vermek, siyâsilerin dillerinden hiç düşürmedikleri adaletle bağdaşmaz. Biz de adâlet isteriz. Ermeni bâinlerinin

gayrimeşru fikirleri, devletin en cesur ve fedakâr tebası olan bu bölge Müslüman abalisi ile yüce hilafet arasındaki kutsal bağı ayırmaktır. Biz buna tahammül edemeyiz. Hayatımızı çoluk çocuğumuzu vazifemiz yolunda feda etmekten çekinmeyeceğimize Cenâb-ı Hak ile Resûl-i Ekrem ve muhterem halife şâhit olsun. Kayıtlı nüfus ve kayıtsız aşiretlerle beraber şu altı vilâyetin toplam Müslüman nüfusunun Hristiyan abalinin on misline ulaşacağını her zaman ispata hazırız. Bununla birlikte bizim Ermenilere riâyetimiz onların hükümetimize itaatleriyle mümkün olabildiğinden, başına buyruk hareketlere ve aşırı beklentilere kapılmalarına karşı, vatan sevgisi ve dîni gayretimizin çok kuvvetli birer engel olduğunu bildiririz. Dolayısıyla Ermenistan hayalini kurmak isteyen entrikacıların bizden ziyâde Ermeniler için feci bir gelecek hazırlamakta olduklarını hükümetimiz medeniyet âlemine anlatmalıdır. Bu bölge on dört asırdan beri İslâmların tasarrufunda olduğundan Ermenilerin idaresi imkânsızdır. Biz her türlü ümit ve selâmeti dört asırdan beridir birçok iyiliğine mazhar olduğumuz İslâm halifeliğinin şefkat ve adaletinden bekler ve kötü niyetli dış güçlerce şımartılan ve Müslüman abaliye göre çok az bir miktarda bulunan Ermenilere Avrupalılarca verilecek imtiyazların satırlarını kanımızla bozacağımızı ilan ederiz.

Telgrafnâmede üzerinde durulan ve özellikle öne çıkarılan hususlar şöyledir:

1. Her zerresi ecdat kanıyla süslenmiş bu kutsal vatani 4-5 senedir ecnebî entrikalarına sahne eden Ermenilere karşı gösterdiğimiz sabır, düşmanları bile şaşırtmaktadır.

2. Diyarbakır ve komşusu Müslüman abali Osmanlı'nın yayılma devrindeki üstünlüğünü hayranlıkla takdir ederek Yavuz Sultan Selim'den beri devletin her türlü hareketine katılıp has Müslümân ve Osmanlı olduklarını ispata çalışmışlardır.

3. Bu bölge Müslümanlarına dış düşmanlarca çok iftira atılmış olup bunlardan birisi de bizim taassupla her kötülüğü yaptığımızı ilan eden İngiltere'dir. Bu devlete, Kürdistân

dağlarında hâlâ mamur bir şekilde duran birçok Ermeni manastırını örnek gösterebiliriz. Bu taassup gerçekten olsaydı bu mabetler bugüne nasıl gelebilirdi?

4. Hükümetimizin yönetimi altında ita-atkâr yaşayan her kavmin saldırıdan korunması İslâmiyet'in esaslarından olup, biz bu esasa şimdiye kadar uyduk; hâlen ve istikbâlen de uymaya söz veriyoruz.

5. Aziz vatanım parçalarından olan altı vilâyette ıslahat yapılarak Ermenilere bırakacağı anlaşıldığından, bu vilâyetlerin Osmanlı'dan bu şekilde ayırılması hepimizi derinden yaralamış ve evlerimizi matem yeri hâline getirmiştir.

6. Ortada ıslahatı gerektirecek bir durum olmayıp, biz her türlü güzel ilerlemeyi sadece hükümetimizden bekleriz. Bu ıslahatın da bazı sözlerden dolayı silaha sarılan küçük bir kesim yüzünden olmamasını dileriz.

7. Bugün Müslümanlardan daha iyi bir hâlde yaşayan Ermeniler iddia edildiği gibi fakir ve acınacak kişiler olmayıp bu bölgede birçok sanayi ve servete sahip oldukları açıktır. Böyleyken kanaatsizlik edip İslâm hukukuna aykırı birtakım fazla menfaatler elde etmeye kalkışmaları kötü niyetli olduklarını göstermektedir.

8. Altı vilayet için acıklı bir gelecek hazırladığını haber aldığımız günden beri hepimiz kederliyiz ve işin akıbetini büyük bir kaygıyla bekliyoruz.

9. Ermenilere karşı adalete aykırı hareketlere yönelmemiş olan ve nüfusça onlara çok üstün olan Müslümanların haklarını imba ederek azınlığa imtiyazlar vermek, siyâsîlerin dillerinden biç düşürmedikleri adâletle bağdaşamaz.

10. Biz de adâlet isteriz. Ermeni hânlerinin gayri meşru fikirleri, devletin en fedakâr tebası olan bu bölge Müslüman abâlîsi ile yüce hilâfet arasındaki bağı koparmak olup, biz buna tahammül edemeyiz. Atalarımız gibi, hilâfetin şânını yüceltmeye çalışmak en saf düşüncemizdir ve bu yolda ölmeye hazırız. Sükût etsek ec-

dadımızın laneti ve çocuklarımızın kınaması üzerimize gelir.

11. Dünyâdaki 150 milyonu aşkın ehl-i îmânın ümitlerini bize çevirdiği böyle bir zamanda hayâtımızı, çoluk çocuğumuzu vazifemiz yolunda feda etmekten çekinmeyeceğimize Cenâb-ı Hak ile Resûl-i Ekrem ve muhterem halîfe şâbit olsun.

12. Altı vilayetin toplam Müslüman nüfusu Hristiyan abâlinin on misline yakındır. Ermeniler hükümetimize itaat ederse biz de onlara uyarız. Ama başına buyruk hareketlere kapılırlarsa sükut ve tahammüle vatan sevgisi ve dîni gayretimiz çok kuvvetli birer engeldir.

13. Ermenistan hayalini Hindistan karyolunun güvenliği için kurmak isteyen entrikacıların bizden çok Ermeniler için fecî bir gelecek hazırladıklarını hükümetimiz medeniyet âlemine anlatmalıdır.

14. Bu bölge ondört asırdır İslamların idaresinde olup, Ermenilerin idâresi imkânsızdır.

15. Biz her türlü ümit ve selâmeti dört asırdan beri birçok iyiliğine mazhar olduğumuz İslâm Halifeliğinin şefkat ve adâletinden bekler ve kötü niyetli dış güçlerce şımartılıp Müslüman abaliye göre çok az bir miktarda bulunan Ermenilere Avrupalılarca verilecek imtiyazların satırlarını kanımızla bozacağımızı ilan ederiz.

Telgrafnâme

Bu telgrafnâme, Milli Kütüphane yazmaları arasında bulunan bir kitapta⁵ yer almakta olup: "Diyarbakir vukûâtından üç gün evvel atebe-i felek-mertebe-i hazret-i zullullahiye ve Bâb-ı Âli cânib-i sâmisine dörtyüz imzâ ile Diyarbakir abâlîsi tarafından keşide olunan fi 21 Kânûn-ı Evvel sene 311 (2 Ocak 1896)) târihli telgrafnâme suretidir" başlığı altındadır.

Her zerre-i hâki ecdadımızın hân-ı hamîyyetle müzeyyen olan vatanımızı dört beş

(5) Milli Kütüphane, 06 Hk 2749/3, vrk. 13a-14a.

seneden beri ecnebî entrikalarına cevân-gâh eden Ermenilere karşı hükümet-i metbû'ımıza bir mes'ûliyyet-i ma'nevî da'vet etmemek fikriyle göstermekte olduğumuz hilm ve tahammül düşmanlarımızı bile müsta'ceb edecek derecelere geldi. Diyarbekr vilâyeti ile eyâlât-ı mütecâviresinde sâkin olan milyonlarca ahâlî-i İslâmiyye Devlet-i Aliyye-i Osmâniyyenin devr-i istilâsında izbâr eylediği kemâl-i şân u şevketi meftûnâne takdir ile üçyüzdoksanbir sene mukaddem cennet-mekân Sultân Selîm Han-ı Evvel hazretlerine tav'en arz-ı dehalet ve o târihden şimdiye kadar devletin her dürlü ahvâl ve hissiyatına iştirâk ederek hâs Müslümân ve Osmânî olduklarını isbâta müsâra'at etmişlerdir. Bu havâlîde bulunan İslâmlara bed-hâbân-ı ecânibin birçok müfteriyâtda bulduklarını biliriz, fakat bu müfteriyâtın mâbiyyetini yâr u ağıyâra gösterecek mâddî delillerimiz vardır. Bizim ilticâ-yı ta'assubla her fenâliği yapmağa müsta'idd bulunduğumuzu i'lân eden Avrupa'ya ve bâ-husûs İngiltere'ye Kürdistân dağlarında câbecâ meşhûd ve hâlâ ma'mûr olan birçok Ermeni manastırlarını misâl makâmında irâ'e ederiz. Bize isnâd olunan vahşet-i ta'assub hakikaten mevcûd olsa idi her taraf müdâhalât-ı ecnebiyyenin te'sîr-i elîmesinden tamâmıyla masun bulunduğu a'sâr-ı sâbıkada o me'âbidi bâk ile yeksân itmekliğimize o târihde silâh-ı satvetimizin idâre-i gâlibânesinden lertzân olan Avrupa mı mâni' olurdu. Herhangi kavm olur ise olsun hükümet-i metbû'amızın taht-ı emân ve sabâbetinde mutî'âne yaşadıkça ta'arruzdan masun tutulmak İslâmiyyetin kavâ'id-i âdilesinden olup o kâ'ideye şimdiye kadar ri'âyet etmiş olduğumuz gibi hâlen ve istikbâlen dahi muhafaza-i ahkâmına çalışacağımıza hissiyyât-ı dîniyyemiz kefâlet ider. Vatan-ı 'azîzimizin eczâ-yı müslimesinden olan altı vilâyetin simdilik islâhât-ı tâmmı verilerek bir imtiyâz ile Ermenilere terk olunacağı şâyî'ât-ı vâkı'a ve mu'âmelât-ı câriyyeden anlaşılıyor. Şu altı vilâyetin memalik-i mabrûsa-i şâhânedan bu sûretle tefrîk edilmek istenilmesi cümlemizi dâğ-dâr-ı büzn ü elem iderek her bâne-i İslâmî bir mâtemgedeye çevirdi. Ortada islâhâtı mûcib bir hâl ve sebep mevcûd olmayup her dürlü terakkiyyât-ı

makbûleyi ise yalnız hükümet-i metbû'amızın himâyet ü şefkat-pederânesinden bekler ve bu islâhâtın birtakım emsâl-i muzır ve ilkâ'ât-ı menfüre ilcstyla silâh-ı 'isyâna sarılmış olan küçük bir kavmin netîce-i fesâd olmamasını cidden arzû eyleriz. El-yevm İslâmlardan ziyâde bir ma'îşet-i mes'ûde içinde idâme-i zindegânî itmekte bulunan Ermeniler öyle iddî'â ve işâ'a olunduğu gibi fakîr ve şâyân-ı merhamet adamlar olmayup bu havâlîce birçok sanâyi' ve servete sâhib buldukları 'aynen mütebakkık iken fazla birtakım imtiyâzât talebine kıyâm itmeleri menâfi'-i hâzıraya 'adem-i kanâ'atle hukûk-ı İslâmiyye 'aleyhinde birtakım menfa'at-i zâ'ide istihâline harîs buldukları teba'iyyet ve islâhât ve 'adâlet talebine mebnî olmayan bu plan-ı nâ-meşrû'ları eskâr-ı muzırralarının hedef ve gâyatını ta'yîn edebilir. Altı vilâyet için bu suretle elim bir istikbâl hâzırlanmakta olduğunu haber aldığımız günden beri cümlemiz me'yûs ve münbeciriz. Bu dakikada küçük büyük kadın erkek her ferdimiz enzâr-ı âteşini 'avâkıb-ı ahvâle dikmiş duruyoruz. Isnâdât-ı müfteriyât bir tarafa bırakılır ise şimdiye kadar Ermenilere karşı mugâyir-i 'adl ü insâf harekâta tasaddî etmemiş olan ve kuvvet ve nüfusça anlara pek ziyâde mütefevvik bulunduğu kuyûdât-ı resmiyye ve meşhûdât-ı dâ'ime ile mütebakkık bulunan İslâmların hukûk-ı sarîhasını imhâ ve ekalliyete müsâ'ade ve imtiyâzât i'tâ ricâl-i siyâsînin bir dakika lisanlarından düşürmedikleri 'adâletle nâ-kâbil-i tevfikdir. Biz de 'adâlet isteriz. Ermeni hâ'inlerinin eskâr-ı nâ-meşrû'ları devletin en cesûr en fedâkâr tebe'ası olan bu havâlî ahâlî-i İslâmiyyesiyle hilâfet-i kübrâ arasındaki râbita-i mukaddeseyi ayırmaktır. Biz buna tahammül edemeyiz. Âbâ vü ecdâdımız gibi hilâfetin i'lâ-yı şân ve nüfûzuna çalışmak ebass-ı âmâlimizdir. Bu yolda ölmek isteriz. Sükût itsek ecdadımızın la'netiyle ablâfımızın ta'yîb-i mahzûnu da'vet etmiş olacağımız muhakkaktır. Dünyânın her tarafında bulunan yüz elli milyonu mütecâviz ehl-i imân enzâr-ı şefakat ümidini bize 'atf etmişdir. Hayâtımızı evlâd u 'iyâlimizi vazîfemiz yolunda fedâ etmekten çekinmeyeceğimize Cenâb-ı Hak ile Resûl-i Ekrem ve halîfe-i muhterem şâhid olsun. Nüfûs-ı

mukayyed ve gayr-i mukayyed 'aşâyir ile berâber şu vilâyât-ı sittenin mecmû'-ı nüfus-ı İslâmiyyesi ahâlî-i hristiyanîyyenin on misline bâliğ olacağını her zamân isbâta hazırız. Ma'a-mâ-fib bizim Ermenilere ri'âyetimiz anların hükümet-i metbû'amıza itâ'atleriyle kâ'im olduğundan harekât-ı hod-serâne ve âmâl-i ifrât-perverâne üzerine te'sîs-i metâlib etmelerine karşı sükût ve tahammüle mahabbet-i vataniyye ve gayret-i dîniyyemizi pek kuvvetle birer mâni' olmak üzere 'arz ederiz. Binâ'en-'aleyh mevâm-ı Ermenistanı bed-baht Hindistanın tarik-i berrîsi üzerinde gûyâ bir muhâfaza sıfatıyla ikâmet etmek isteyen entrikacıların bizden ziyâde Ermeniler için fecî' ve elim istikbâl hâzırlamakda olduklarını kuvvet ve hissiyâtımıza yakında vâkıf olan hükümet-i metbû'amız 'âlem-i medeniyete tebliğ ü ifhâm buyursun. Bu havâlî on-dört 'asrdan beri İslâmların yed-i tasarrufında olduğundan Ermeniler idâresini muhâldir. Biz her dürlü ümîa-i necât ve selâmeti dört 'asrdan beri envâ'-ı en'üm ü eltâfına mazhar olmakda bulunduğumuz hilâfet-i İslâmiyyenin şefakat ve 'adâletinden bekler ve bed-hâbân-ı ecâ nib tarafından dakika be-dakika şımartılmakda ve ahâlî-i İslâmiyyeye nisbetle ekall-i kalil bir mikdâr bulunmakda olan Avrupa erbâb-ı semâhati tarafından verilecek imtiyâzâtın sutûr ve sabâyifini kanımızla bozacağımızı müttebiden i'lân ederiz.

Telgrafnâme

Toprağının her zerresi ecdadımızın hamiyet kanlarıyla süslenmiş bu vatanımızı dört beş seneden beri ecnebî entrikalarına sahne eden Ermenilere karşı hükümetimize manevi bir mesuliyet getirmemek düşüncesiyle gösterdiğimiz tahammül düşmanlarımızı bile şaşırtacak dereceye varmıştır. Diyarbekir ve komşusu eyâletlerde yaşayan milyonlarca Müslüman ahâli Osmânlı Devleti'nin yayılma devrinde gösterdiği üstünlüğü hayranlıkla takdir ederek 391 yıl önce Sultân I.Selîm Han'a bağlanıp o tarihten beri devletin her türlü hareketine katılarak bas Müslümân ve Osmânlı olduklarını ispata çalışmışlardır Bu havâlîde bulunan İslâmlara dış düşmanların birçok iftirada buldukları-

*mı biliriz, fakat bu iftiraların mâbiyetini dosta düşmana gösterecek açık delillerimiz de vardır. Bizim taassupla her fenâlığı yapabildiğimizi ilan eden Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye Kürdistân dağlarında hâlen onarılmış vaziyette duran birçok Ermeni manastırını örnek olarak gösterebiliriz. Bize isnat edilen taassup vahşeti gerçekten olmuş olsaydı her tarafın yabancı müdahalelerin tesirinden tamamen korunduğu geçmiş asırlarda o mabetleri yerle bir etmemize o tarihte zorlu silahımızın üstün yönetiminden titreyen Avrupa mı engel olurdu? Hangi kavim olursa olsun bağlı olduğumuz hükümetimizin koruması ve eminliği altında itaatlice yaşadıkça saldırdan korunmak İslâmiyetin âdil kaidelelerinden olup o kaideye şimdiye dek uymuş olduğumuz gibi hâlen ve istikbâlen de hükümlerinin muhafazasına çalışacağımıza dinî hislerimiz kefil olur. Aziz vatanımızın müslim parçalarından olan altı vilayetin şimdilik tam islahâtı verilerek bir imtiyaz ile Ermenilere terk olunacağı duyum ve uygulamalardan anlaşılıyor. Bu altı vilayetin Osmanlı memleketlerinden bu şekilde ayrıl-
mak istenilmesi hepimizi yaralayıp üzere her İslâm hânesini bir matem yerine çevirdi. Ortada islahâtı gerektirecek bir hâl ve sebep bulunmayıp her türlü güzel ilerlemeyi ise sadece bağlı olduğumuz hükümetimizin himaye ve şefkatinden bekler ve bu islahâtın birtakım zararlı örnek ve sözler sebebiyle isyan silahına sarılmış olan küçük bir kavmin fesadının neticesi olmamasını içten arzu ederiz. Bugün İslâmlardan daha iyi bir şekilde hayatlarını sürdüren Ermeniler öyle iddia edildiği gibi fakir ve merhamete layık kişiler olmayıp bu havalide birçok sanayi ve servete sahip oldukları açıkken fazladan birtakım imtiyazlar istemeye kalkışmaları, mevcut duruma kanaatsizlik ederek İslâm hukukuna aykırı birtakım fazla menfaatler elde etmeye istekli olmaları, vatandaşlık, islahat ve adalet talebine dayanmayan bu gayri meşrû planları zararlı fikirlerinin hedeflerini gösterebilir. Altı vilayet için bu suretle acıklı bir gelecek hazırlanmakta olduğunu haber aldığımız günden beri hepimiz kederliyiz. Bu dakikada küçük büyük kadın erkek her ferdimiz ateşli bakışlarımızı işin akıbetine dikmiş duruyoruz. İftiralar bir tarafa bı-*

rakılırsa şimdiye kadar Ermenilere karşı adalet ve insafa aykırı hareketlere yönelmemiş olan ve kuvvet ve nüfusça onlara çok üstün bulunduğu resmî kayıtlarla sabit olan İslâmların haklarını imha ve azınlığa imtiyazlar vermek, siyâsilerin dillerinden hiç düşürmedikleri adâletle bağdaşamaz. Biz de adâlet isteriz. Ermeni hâinlerinin gayri meşru fikirleri, devletin en cesur ve fedâkâr teb'ası olan bu havâlî Müslüman ahâlîsi ile yüce hilâfet arasındaki kutsal bağı ayırmaktır. Biz buna tahammül edemeyiz. Atalarımız gibi hilâfetin şânını yüceltmeye çalışmak en balis düşüncelerimizdir. Bu yolda ölmek isteriz. Sükût itsek ecdadımızın lanetiyle çocuklarımızın kınamasını alacağımız kesindir. Dünyânın her tarafında bulunan 150 milyonu aşkın ehl-i îmân şefkat ve ümit bakışlarını bize çevirmiştir. Hayâtımızı çoluk çocuğumuzu vazifemiz yolunda feda etmekten çekinmeyeceğimize Cenâb-ı Hak ile Resûl-i Ekrem ve muhterem halîfe şahit olsun. Kayıtlı nüfus ve kayıtsız aşiretlerle beraber şu altı vilayetin toplam Müslüman nüfusunun Hristiyan ahâlinin on misline ulaşacağını her zaman ispata hazırız. Bununla birlikte bizim Ermenilere riayetimiz onların hükûmetimize itaatleriyle mümkün olabildiğinden başına buyruk hareketlere ve aşırı beklentilere kapılmalarına karşı sükut ve tahammüle vatan sevgisi ve dînî gayretimizi çok kuvvetli birer engel olarak sunarız. Dolayısıyla Ermenistan hayalini talih-siz Hindistan'ın karayolu üzerinde gûyâ bir muhafaza sıfatıyla kurmak isteyen entrikacıların bizden ziyâde Ermeniler için fecî bir gelecek hazırlamakta olduklarını kuvvet ve hissiyatımıza yakından vakıf olan hükûmetimiz medeniyet 'âlemine anlatsın. Bu havâlî on dört asırdan beri İslâmların tasarrufunda olduğundan Ermenilerin idâresi muhâldir. Biz her türlü ümit ve selâmeti dört asırdan beri birçok iyiliğine mazhar olduğumuz hilâfet-i İslâmîyenin şefkat ve adâletinden bekler ve kötü niyetli dış güçler tarafından her an şımartılan ve Müslüman abaliye göre çok az bir miktarda bulunan Ermenilere Avrupalı iyilikseverlerce verilecek imtiyâzların satır ve sayfalarını kanımızla bozacağımızı top-luca ilan ederiz.

Sonuç

Dış güçlerin vaatleri ve misyonerlik faaliyetleri sonucunda bağımsız bir Ermenistan hayaline kapılan Ermeniler, Hınçak ve özellikle Taşnaksutyun örgütlerinin tertibiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolou'da bölge halkını kıskırtan eylemlere girişmişler ve bu eylemlerin çoğu dinî günler ve adetler çevresinde yapılmıştır. Bunlardan birisi de Diyarbakır'da Ermenilerin noelinin yapıldığı güne birkaç gün kala gerçekleşmiş olup, bu olayda Ermenilerin diğer isyan ve olaylarda da görüldüğü üzere bazı tertip ve kıskırtıcı hareketlere kapılarak bölge halkıyla çatıştığı ve çıkan galeyana fırsat bilerek bölge halkını taassupkâr göstermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ermeniler lehine altı vilayette yapılmak istenen ıslahat ve Ermenilerin de buna kapılarak aşırı taleplerde bulunmaları Diyarbakır halkını hızla harekete geçirmiş, tepki ve bağlılık mesajlarını Saray'a 400 imzalı bir telgrafnâme ile bildirilmişlerdir. Bu telgrafnâmede Ermenilerce dile getirilen suçlama ve şikâyetlerin yalan ve iftiradan ibaret olduğu tekiden bildirilmiş ve Ermenilerin gördükleri yardımlar, bunlara verilmek istenen imtiyazlar ve lehlerine yapılmak istenen ıslahatların iç yüzü duruma vakıf olan bölge halkınca ayrıntısıyla ortaya konulmuştur.

Kaynakça

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cilt: XXVI, (11 Ocak 1895 - 7 Şubat 1895), İstanbul, 1990

Dört yüz imza ile Diyarbakır ahalisi tarafından çekilen telgrafnâme sureti, Milli Kütüphane, 06 Hk 2749/3, vrk. 13a-14a www.yazmalar.gov.tr,

Özşavlı, Halil, 1895 *Antep Ermeni Olayları*, JASSS, Volume 5, Issue 8, 2012, s.964-964. Vigen Gu-roian, "Armenian Jenocide and Christian Existence", Cross Currents, Fall 91, vol.41, s. 330.

Yavuz, Fikretin, *Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgrdıç Kırmıyan*, Akademik İncelemeler, C.II/ S.1 (2007).

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri:

BOA, Y.PRK.UM Dosya nr.34, Gömlek nr.33.

BOA, DH.TMIK.M., Dosya nr.3, Gömlek nr.30.